

Erfgoed Brussel

38

Lente 2025

U

urban.brussels

Dossier

FOCUS
1939–99

De thematische inventaris van het bouwkundig erfgoed 1939-1999

Methodologie, cijfers en eerste inzichten

TOM VERHOFSTADT

COÖRDINATOR CEL INVENTARIS BOUWKUNDIG ERFGOED
DIRECTIE CULTUREEL ERFGOED, URBAN.BRUSSELS

NVDR

Voor de realisatie van de thematische inventaris van het bouwkundig erfgoed gebouwd tussen 1939 en 1999 werd een extern team van onderzoekers van de ULB La Cambre Horta ingeschakeld. Gezien de ligging van dit potentiële erfgoed strekte het onderzoeksgebied zich uit over de gemeenten in de periferie. Elk gebouw daterend uit de onderzoeksperiode werd onderworpen aan een visuele selectie, afgetoetst aan de bestaande erfgoedcriteria, gefotografeerd en vervolgens summier onderzocht op basis van de beschikbare bibliografie en archiefbronnen. De finale selectie werd integraal opgenomen in de databank van de online inventaris. De focus lag op het herzien van de bestaande selectiecriteria om het afwegingskader te verruimen en een draagvlak te creëren voor het erfgoed van de tweede helft van de 20ste eeuw.

Van op de esplanade van de Residentie Epsom uit eind jaren 1960, uitkijkend naar de Residentie Les Bruyères uit begin jaren 1970. Verschillende monumentale expressievormen binnen de moderne beweging in één oogopslag (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

AFB. 1

Joseph Stevensstraat nrs. 5-7-9-11-13 in Brussel.
Zavel- of Blatontoren, arch. Alberto Vanderauwera,
1966 (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

"L 'Inventaire, donc, est ce qui produit du regard sur les choses avant même de produire, comme tout travail de recherche, du savoir sur ce qui est à voir.'"

WAAROM EEN INVENTARIS 1939-1999?

De waardering van architectuurstijlen en -tendenzen binnen een samenleving is nooit constant, maar fluctueert in de loop der tijd. Deze waardering wordt beïnvloed door veranderende criteria die zowel conceptueel als inhoudelijk ter discussie staan. Daarbij komt de paradox naar voren dat erfgoed geen statisch gegeven maar een actieve, discursieve praktijk is en een voortdurend proces van culturele productie vertegenwoordigt. Erfgoed wordt gevormd door de verhalen en betekenissen die mensen eraan

toekennen. Deze verhalen evolueren met elke generatie, of zelfs binnen eenzelfde generatie. Het dynamische karakter van erfgoed onderstreept het belang van voortdurende dialoog en herinterpretatie binnen gemeenschappen, zodat het kan blijven resoneren met hedendaagse maatschappelijke waarden en idealen.

Dit proces is niet zonder uitdagingen. Het cultureel bepaalde gebrek aan erkenning voor de kwaliteiten van architectuur uit de periode 1939-1999 is grotendeels te wijten aan de architectuur zelf. Vele gebouwen uit deze periode worden geassocieerd met de afbraak van erfgoed (AFB. 1). Indien jong erfgoed als problematisch wordt geïnterpreteerd, komt dit voort uit een combinatie van vier factoren: een gebrek aan historische en mentale afstand, een gebrek aan kennis, een gebrek aan waardering en een gebrek aan bescherming.

1. HEINICH, N., "La construction d'un regard collectif: le cas de l'Inventaire du patrimoine", in *Gradhiva*, 11, 2010, p. 162. Nederlandse vertaling van het citaat: "De inventarisatie produceert dus een manier om naar dingen te kijken, zelfs voordat het, zoals alle onderzoek, kennis produceert over wat er te zien is."

AFB. 2A
Metrostation Beekkant in Sint-Jans-Molenbeek
(T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

AFB. 2B
Metrostation Osseghem in Sint-Jans-Molenbeek
(T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

Hoewel de historische afstand van slechts 25 jaar kort lijkt in een erfgoedcontext, markeert zij de afsluiting van een eeuw en zelfs van een millennium. Bovendien is het inventariseren van deze architecturale productie urgent, aangezien een groot aantal gebouwen uit deze periode op korte termijn een grondige renovatie zullen nodig hebben.

De Brusselse gewestelijke administratie heeft nochtans al enige tijd aandacht voor recent erfgoed. Dit blijkt uit verschillende inventarissen die in opdracht van het Gewest zijn gerealiseerd. De inventaris van de bioscoopzalen², bijvoorbeeld, belicht de vele buurtcinema's uit de jaren 1950 en 1960 in de volkswijken van de periferie, evenals de bioscopen in het historische centrum die deel uitmaken van multifunctionele programma's, zoals de huidige Cinema Aventure (voormalige Coliseum) in de Centrumgalerij uit 1952, ontworpen door Jean-Florian Collin. De inventaris van de sociale woningen³ identificeert grote complexen uit de jaren 1950 en 1960, die verwijzen naar de tuinstadgedachte uit de jaren 1920.

Ook de eerste verkenningkaart van de moderne architectuur in Brussel⁴ besteedt aandacht aan recente architectuur, niet enkel

vanuit een erfgoedperspectief, maar ook met oog voor de tijdloosheid van ontwerpen. De inventaris van de ingenieursbouwwerken⁵ handelt daarnaast een criterium dat focust op het historisch belang van een bouwwerk, waarbij de doorslaggevende rol van een persoon en/of gebeurtenis in de geschiedenis van de techniek centraal staat. Hier primeert het technische belang, bij voorkeur in combinatie met architectonische en/of stedenbouwkundige waarden, zoals het geval is met de metro-infrastructuur en bepaalde stations uit de jaren 1970-80, zoals Beekkant en Osseghem (AFB. 2A, 2B).

De Inventaris van het Hedendaags Erfgoed⁶, met als cover het destijds net opgeleverde ARBED-gebouw (nu Brussimmo), draagt een zekere tegenstrijdigheid in zijn titel. Waar erfgoed doorgaans verwijst naar een cultureel relevant product uit het verleden, verwijst 'hedendaags' naar het huidige tijdperk. Deze dubbelzinnigheid heeft een debat op gang gebracht over wat heden ten dage als erfgoed wordt beschouwd. Dit pionierswerk omvat een selectie van 180 gebouwenfiches, gericht op de architecturale productie van 1940 tot het begin van de jaren 1990, samengesteld door architecten en stedenbouwkundigen.

2. *Inventaire des salles de cinéma*, asbl La Rétine de Plateau, Brussel, 1994.

3. *Inventaire du patrimoine social*, asbl La Fonderie, Brussel, 2005.

4. *Modern Architecture in Brussels 1945-2009*, MAB, Brussel, 2009.

5. ATTAS, D., PROVOST, M., *Engineering erfgoed: 150 jaar structuurinnovatie in Brussel*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2012.

6. URBAT, *Inventaire du patrimoine contemporain*, Brussel, 1994.

	VOOR 1900	VAN 1900 TOT 1918	VAN 1919 TOT 1945	TOTAAL 1	VAN 1946 TOT 1961	VAN 1962 TOT 1970	VAN 1971 TOT 1981	VAN 1982 TOT 1991	VAN 1992 TOT 2001	TOTAAL 2	TOTAAL GEBOU- WENBE- STAND
Anderlecht	2.052	3.524	6.399	11.975	3.977	1.160	354	308	350	6.149	18.810
Oudergem	411	912	2.319	3.642	2.439	939	252	303	147	4.080	7.937
Sint-Agatha-Berchem	94	380	1.538	2.012	1.303	400	326	270	191	2.490	4.820
Brussel	8.115	5.316	5.502	18.933	3.557	1.459	945	624	703	7.288	27.440
Etterbeek	1.149	3.270	2.114	6.533	850	152	99	44	64	1.209	7.873
Evere	142	463	1.599	2.204	1.662	647	382	154	249	3.094	5.648
Vorst	745	2.691	2.831	6.267	1.315	381	118	85	126	2.025	8.520
Ganshoren	121	351	947	1.419	1.301	376	122	29	79	1.907	3.544
Elsene	3.522	6.529	1.992	12.043	1.445	298	199	114	105	2.161	14.447
Jette	901	964	2.652	4.517	1.497	573	242	150	267	2.729	7.505
Koekelberg	585	550	748	1.883	398	129	30	22	53	632	2.548
Sint-Jans-Molenbeek	2.439	3.061	1.973	7.473	1.520	493	381	216	211	2.821	10.566
Sint-Gillis	869	5.707	457	7.033	145	97	61	44	51	398	7.497
Sint-Joost-ten-Node	2.572	551	124	3.247	120	46	32	17	22	237	3.531
Schaarbeek	5.402	6.098	5.385	16.885	1.354	444	160	87	88	2.133	19.252
Ukkel	303	1.379	7.997	9.679	4.478	1.613	834	653	439	8.017	18.622
Watermaal-Bosvoorde	551	1.328	2.580	4.459	1.400	487	194	128	173	2.382	6.941
Sint-Lambrechts-Woluwe	84	1.120	3.098	4.302	2.753	1.116	450	409	181	4.909	9.468
Sint-Pieters-Woluwe	110	853	2.414	3.377	3.486	1.501	563	394	221	6.165	9.878
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	30.167	45.047	52.669	127.883	35.000	12.311	5.744	4.051	3.720	60.826	194.847

TABEL 1

Het aantal gebouwen per bouwperiode in het Brussels Hoofdstedelijk gewest. Situatie op 1 januari 2023, bewerkte tabel van brontabel 11.2.1.5. Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA © perspective.brussels).

De klassieke topografische inventarissen, te beginnen met die van Brussel-Vijfhoek (1989-1994), hebben slechts in beperkte mate oog gehad voor recent erfgoed. Het betreft kleinschalige projecten die voortkomen uit uitbreidings- of verbouwingsprojecten, ingebed in de bestaande stedelijke structuur van het historische stadscentrum. Exemplarisch zijn de Bibliotheek van de Rijke Klaren uit 1975, van het bureau URBAT, en de huisvestingsprojecten van architect Marc Wolff in de Wol- en de Voorzorgstraat. Ook het bekroonde Sint-Augustinus-klooster in de Marollen, ontworpen door Christian Van Deuren, verdient een vermelding. De terughoudendheid in de representatie van de betreffende bouwperiode in deze inventarissen heeft te maken met het feit dat het destijds om hedendaagse ingrepen ging: het terreinonderzoek voor deze inventaris vond plaats tussen 1975 en 1988 en het trauma van de afbraak van het Volkshuis van Victor Horta in 1965 was nog niet helemaal verwerkt. Om begrijpelijke redenen werd de functionele architectuur vanaf de jaren 1970 dan ook niet opgenomen, zelfs niet

vermeld in de plaats- of straatbeschrijvingen. Het huidige opzoekingsresultaat van 212 naoorlogse gebouwenfiches in de online inventaris is voornamelijk te danken aan ad-hoc toevoegingen sinds een permanente update van de inventaris van het bouwkundig erfgoed die in 2014 werd gestart. Deze toevoegingen worden de laatste jaren steeds frequenter, in antwoord op aanvragen voor stedenbouwkundige vergunningen die besproken worden in overlegcommissies of tijdens projectvergaderingen. Een meer systematische inventarisatie van recent erfgoed dringt zich dus op.

METHODOLOGIE

CIJFERS EN ANALYSE: HET GEBOUWENBESTAND VAN 1939-1999 IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Als we een inventaris willen opstellen van de gebouwen die opgetrokken werden tussen 1939 en 1999, rijst de vraag over hoeveel gebou-

	TOT 1945	% TOTAAL GEBOUWENBESTAND	VAN 1946 TOT 2001	% TOTAAL GEBOUWENBESTAND
Sint-Pieters-Woluwe	3.377	34,1	6.165	62,4
Evere	2.204	39	3.094	54,7
Ganshoren	1.419	40	1.907	53,8
Sint-Lambrechts-Woluwe	4.302	45,4	4.909	51,8
Sint-Agatha-Berchem	2.012	41,7	2.490	51,6
Oudergem	3.642	45,8	4.080	51,4
Watermaal-Bosvoorde	4.459	64,2	2.382	49,4
Ukkel	9.679	51,9	8.017	43
Jette	4.517	60	2.729	36,3
Anderlecht	11.975	63,6	6.179	32,8
Sint-Jans-Molenbeek	7.473	70,7	2.821	26,6
Brussel	18.933	68,9	7.288	26,5
Koekelberg	1.883	73,9	632	24,8
Vorst	6.267	73,5	2.025	23,7
Etterbeek	6.533	82,9	1.209	15,3
Elsene	12.043	83,3	2.161	14,9
Schaarbeek	16.885	87,7	2.133	11
Sint-Joost-ten-Node	3.247	91,9	237	6,7
Sint-Gillis	7.033	93,8	398	5,3

TABEL 2

Het gebouwenbestand per gemeente voor en na 1946. Onderaan de gemeentes met een lage aanwezigheid van naoorlogse bebouwing, bovenaan de gemeentes met een hoge aanwezigheid van naoorlogse bebouwing. Bewerkte tabel van brontabel 11.2.1.5. Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA © perspective.brussels).

wen we het precies hebben. Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn we hierbij aangewezen op de cijfers en statistieken die het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA) aanlevert en publiceert op zijn website.⁷

Wanneer we de cijfers voor de periode 1946-2001 optellen (**TABEL 1**) – wat ruwweg overeenkomt met de periode die we voor de inventarisatie in gedachten hebben – komen we op een totaal van 60.826 gebouwen. Dit aantal vertegenwoordigt 31,2% van het totale gebouwenbestand van het gewest. Een relevante vraag is dan ook: in welke gemeenten is het aandeel van gebouwen gebouwd tussen 1939 en 1999 het grootst? Onderaan, in het oranje, (**TABEL 2**) bevinden zich de gemeenten met het minste aantal gebouwen van na 1946. Het is geen toeval dat dit de gemeenten zijn van de zogenaamde eerste kroon, die grenst aan de Vijfhoek, en die al het onderwerp geweest zijn van exhaustieve inventarissen. Hier stamt de bebouwing grotendeels uit het einde van de 19de tot het begin van de 20ste eeuw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het aantal gebouwen uit de

periode 1939-1999 in deze inventarissen relatief laag is. Na de Tweede Wereldoorlog situeert de meeste bebouwing zich in de gemeenten van de periferie. De enkele gemeenten die in het groen zijn aangeduid, werden reeds gedeeltelijk onderzocht in het kader van een uitgebreide inventarisatie; het gaat hier doorgaans om afgebakende (historische) wijken met oudere bebouwing.

Als we ons opnieuw richten op het naoorlogs gebouwenbestand in de periferie en specifiek kijken naar de gemeenten met het grootste aandeel van gebouwen gebouwd tussen 1939 en 1999, komen we tot een aantal van 52.061 gebouwen voor de periode 1946-2001. Dit vertegenwoordigt 26,7% van het totale gebouwenbestand in het gewest.

AANPAK VAN HET ONDERZOEK: SCREENING VAN HET GEBOUWENBESTAND OP ERFGOED-WAARDE

Hoe kunnen we dit uitgebreide gebouwenbestand op een doelgerichte manier screenen op

7. <http://bisa.brussels/themas/ruimtelijke-ordening-en-vast-goed>

de aanwezigheid van erfgoed, en dit alles binnen een relatief kort tijdsbestek?

De klassieke topografische erfgoedinventaris van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest volgt doorgaans een aanpak van 'binnen' naar 'buiten'. Dit betekent dat men begint bij de historische kern en vervolgens richting de periferie werkt, in lijn met de stedenbouwkundige evolutie van het gewest. Deze aanpak start met de eerste kroon van Brussel, die bestaat uit gemeenten of afgebakende gebieden die grenzen aan de Vijfhoek en die grosso modo een urbanisatieproces hebben doorgemaakt in de 19de of vroege 20ste eeuw.

De perifere gemeenten hebben daarentegen een latere stedenbouwkundige ontwikkeling gekend, die ruwweg begon tijdens het interbellum of pas na de Tweede Wereldoorlog. Dit geldt met name voor gemeenten zoals Laken, Neder-over-Heembeek, Haren, Evere, Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Lambrechts-Woluwe, Oudergem, Watermaal-Bosvoorde, Ukkel, Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem. Hoewel deze gemeenten vaak historische kernen hebben, zijn deze veelal grotendeels afgebroken, onherkenbaar verbouwd of werden ze opgeslokt door de naoorlogse urbanisatie.

In het bijzonder zijn de westelijke gemeenten, zoals Anderlecht en Molenbeek, zo uitgestrekt dat hun oudste wijken, zoals Kuregem en de omgeving van het gemeentehuis van Molenbeek, grenzen aan Brussel. Het overgrote deel van hun grondgebied raakte echter pas vanaf het interbellum of kort na de Tweede Wereldoorlog verstedelijkt.

Om binnen een beperkt tijdsbestek een grondige inventarisatie te kunnen uitvoeren, kiezen we ervoor om de gebruikelijke aanpak om te draaien en 'van buiten naar binnen' te werken (AFB. 3). Deze benadering maakt een exhaustieve aanpak mogelijk, waarbij het volledige gebouwenbestand wordt gescreend. Dit proces begint via terreinverkenningen met een doelgerichte fotografische reportage en resulteert in een selectie waarbij dezelfde waarden en criteria worden gehanteerd als bij traditioneel bouwkundig erfgoed.

Gezien het grote aantal gebouwen, het brede onderzoeksgebied en de beperkte tijdspanne, werd beslist om een visuele urgentie-inventaris op te stellen. Deze inventarisatie zou zonder diepgaand archief- of literatuuronderzoek⁸ plaatsvinden en kon eveneens dienen als een actualisatie van de eerder genoemde inventaris van het Hedendaags Erfgoed (1994).

AFB. 3

Dubbele kaart van het Gewest waarbij de twee verschillende aanpakken worden geïllustreerd aan de hand van cirkels en pijlen, links de traditionele aanpak, rechts de nieuwe aanpak in functie van de thematische inventaris 1939-1999 (T. Verhofstadt © urban.brussels).

WAARDEN EN CRITERIA

Een belangrijk aspect van deze opdracht was dat de onderzoeksresultaten op complementaire wijze de bestaande online inventaris moesten aanvullen, gebaseerd op de bestaande erfgoedwaarden en -criteria. Een cruciale vraag die hierbij werd gesteld, was in hoeverre de huidige criteria moesten worden aangepast om recht te doen aan modern, naoorlogs en/of recent erfgoed.

De kwaliteit van bouwkundig erfgoed, in termen van vormgeving en uitvoering, berust op waardeoordelen die niet mathematisch kunnen worden gekwantificeerd. De criteria zoals ze door de tijd heen zijn gedefinieerd en recentelijk verfijnd door de Directie Cultureel Erfgoed, moeten dan ook conceptueel worden begrepen en ingevuld.

Volgens het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening (BWRO), Titel V, Hoofdstuk I, Artikel 206, 1°, worden de erfgoedwaarden als volgt gedefinieerd: 'het geheel van onroerende goederen met een archeologische, artistieke, esthetische, historische, landschappelijke, sociale, stedenbouwkundige, technische, volkskundige of wetenschappelijke waarde.' Om in de inventaris te worden opgenomen, volstaat het dat een onroerend goed minstens één van de tien wettelijk vastgestelde erfgoedwaarden bezit. In de praktijk gaat het echter vaak om een combinatie van verschillende erfgoedwaarden die elkaar aanvullen.

Daarnaast worden ook aanvullende selectiecriteria gebruikt. Deze criteria moduleren de eerder genoemde erfgoedwaarden en werden recentelijk vastgelegd in het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering met betrekking tot de inventaris van het onroerend erfgoed in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.⁹

Doorgaans voldoet een onroerend goed aan meerdere criteria. Een onroerend goed kan echter ook worden opgenomen als het in uitzonderlijke mate aan slechts één van de criteria voldoet. Dit maakt opname in de inventaris flexibel: een onroerend goed kan geselecteerd worden op basis van een brede geschiktheid volgens verschillende criteria, of vanwege een bijzondere geschiktheid volgens één enkel criterium.¹⁰

RESULTATEN EN EERSTE INZICHTEN

Bij de oplevering van deze opdracht werden twee datasets geleverd. De eerste dataset bevatte de individueel geselecteerde gebouwen, terwijl de tweede complexer van aard was en betrekking had op grote gehelen. Voor de analyse van de onderzoeksgegevens is het belangrijk om dit onderscheid te maken, aangezien de cijfers en voorbeelden in deze rubriek enkel betrekking hebben op de individueel geselecteerde gebouwen, oftewel de eerste dataset. De complexiteit van de tweede dataset – die van de grote gehelen – bleek namelijk te groot om de set binnen een redelijke termijn foutloos te integreren in de databank van de online inventaris.

Onderstaande **GRAFIEK 1** toont het aantal gepubliceerde gebouwenfiches per gemeente, gerangschikt in oplopende volgorde, van het aantal gebouwen uit de periode 1939-1999. Daarnaast worden ook de reeds gepubliceerde gebouwenfiches van dit erfgoed vóór de aanvang van deze opdracht weergegeven. **TABEL 3** dient als bron voor deze grafiek en bevat de precieze aantallen en de procentuele verhouding van de reeds gepubliceerde gebouwenfiches vóór de start van de opdracht.

NIEUWE NAMEN IN DE INVENTARIS

Een groot aantal nieuwe namen werd toegevoegd aan de reeds indrukwekkende lijst van architecten en andere professionals die betrokken waren bij het bouwkundig erfgoed. Dit hoeft ons niet te verbazen, aangezien het merendeel van de tweede- en derde-kroon gemeenten nog geen onderwerp is geweest van een grondig terreinonderzoek – zeker niet binnen de gemeentearchieven of met betrekking tot deze naoorlogse thematiek. In totaal werden er 518 nieuwe namen geregistreerd, waarvan ongeveer 75% architecten. Daarnaast werd ook een aanzienlijk aantal architectenbureaus opgenomen. Samen met de vele nieuwe namen van lokale architecten, hebben we kennis gemaakt met een verrassend en veelzijdig oeuvre.

Enkele namen van architecten met een sterke lokale verankering verdienen bijzondere aandacht. Hoewel de selectie in Haren en Neder-Over-Heembeek relatief beperkt was, valt het oeuvre van architect Hugo De Smedt in Haren op. Hij was actief van de late jaren 1950 tot in de jaren 1980, voornamelijk in de woningbouw. Zijn

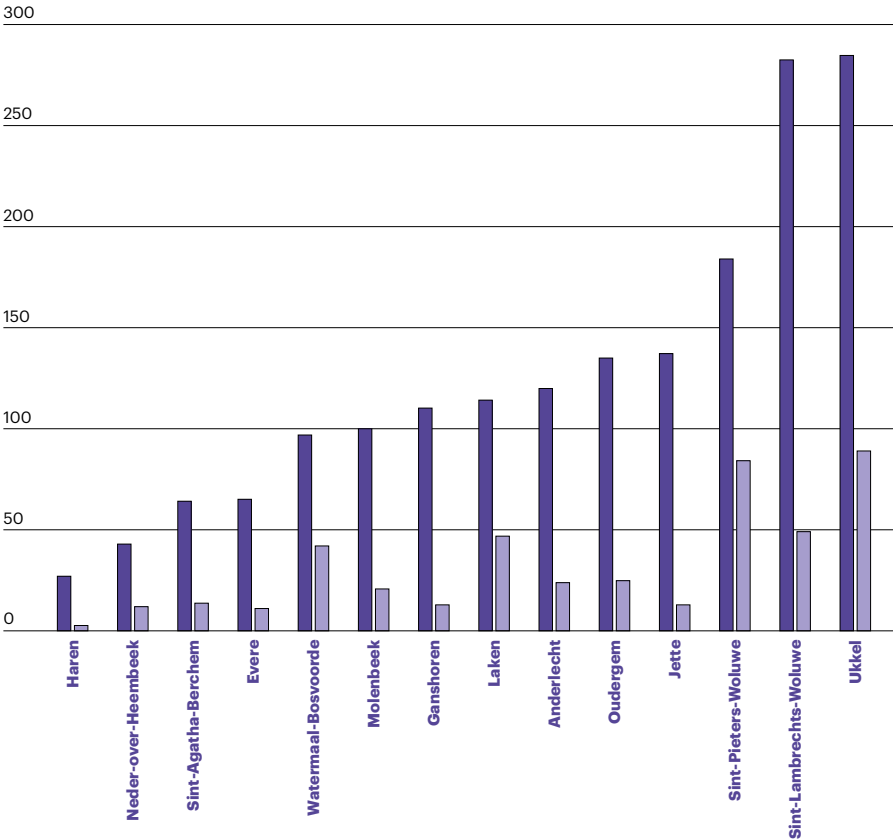
8. Er werd wel een bibliografische survey verricht, met name in de belangrijkste architectuurtijdschriften van de naoorlogse periode, *La Maison* en *Architecture* in het bijzonder. In de gemeentearchieven werden de bouwdoSSIERS opgevraagd van het geselecteerde gebouwenbestand, om zodoende te kunnen beschikken over de plannen, een bouwheer, een architect en een bouwdatum.

9. *Belgisch Staatsblad*, 8 maart 2024.

10. Voor een volledig overzicht van de waarde en criteria en hoe ze werden toegepast binnen deze inventarisatieopdracht verwijzen we naar het onderzoeksrapport op <https://monument.heritage.brussels/nl/inventories/40>

	GEMEENTE	NIEUWE FICHES INVENTARIS 1939-99	AANTAL FICHES REEDS OP DE INVENTARIS	%
1130	Haren	27	3	11
1120	Neder-over-Heembeek	43	12	28
1082	Sint-Agatha-Berchem	64	14	22
1140	Evere	65	11	17
1170	Watermaal-Bosvoorde	97	42	43
1080	Molenbeek	100	21	21
1083	Ganshoren	110	13	12
1020	Laken	114	47	41
1070	Anderlecht	120	24	20
1160	Oudergem	135	25	19
1090	Jette	137	13	9
1150	Sint-Pieters-Woluwe	184	84	46
1200	Sint-Lambrechts-Woluwe	282	49	17
1180	Ukkel	284	89	31
		1.762	447	25

TABEL 3
Deze brontabel geeft eveneens het percentage weer van geïnventariseerd naoorlogs erfgoed voor en na de opdracht 1939-1999. Een kwart van het naoorlogs erfgoed dat binnen de opdracht 1939-1999 werd geselecteerd was al opgenomen in de inventaris (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

GRAFIEK 1
Deze grafiek toont in oplopende grootte, in het paars, het aantal gebouwenfiches in de inventaris naar aanleiding van de opdracht 1939-1999, in het lichtpaars de gebouwenfiches m.b.t. naoorlogs erfgoed voor aanvang van de opdracht 1939-1999 (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

AFB. 4
Woning in de Sint-Elisabethstraat nr. 8 te Haren, arch.
Hugo De Smedt, 1958 (ULB, 2022 © urban.brussels).

AFB. 5
Persoonlijke woning van architect Fernand Besançon in
de Schepen van Muylderslaan nr. 22 te Sint-Lambrechts-
Woluwe (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

werk evolueerde van typisch, speels laatmodernisme (AFB. 4) naar bouwwerken met brutalistische inslag. Vanaf dat moment breidde zijn werkgebied zich ook uit naar andere gemeenten, zoals het naburige Laken en verder naar Sint-Agatha-Berchem.

In Evere waren de architecten A. Michiels en J.-F. Van Immelen, gevestigd aan de Oasebinnenhof, in de jaren 1970 verantwoordelijk voor verschillende grootschalige en vrijstaande appartementsgebouwen met een aanzienlijke stedenbouwkundige impact. Deze projecten werden uitgevoerd in opdracht van de Everse bouwondernemer Frans Lorent. Het is geen toeval dat deze architecten hun kantoor hadden aan de Oasebinnenhof. Dit gebied vormt, samen met de Provencewandelwegen, een groot, gepland geheel bestaande uit twee smalle stroken tussen de spoorlijn en de Leopold III-laan, ontwikkeld in 1960 naar een ontwerp van J.-F. Van Immelen. Het geheel van bel-étagewoningen biedt voldoende variatie om de individualiteit van de eigenaren te benadrukken, maar blijft tegelijkertijd trouw aan dezelfde vormtaal en materialen.

Architect Rémy Van der Looven had al in de jaren '60 grootschalige appartementsgebouwen in Evere laten optrekken. Het oeuvre van Van der Looven, die oorspronkelijk werd opgeleid als landmeter, omvat onder andere appartementsgebouwen, verenigingslokalen, sociale woningen, cultus- en onderwijsgebouwen, vaak in samenwerking met architect Raymond Huyghebaert, met wie hij ook buiten Brussel actief was.

Evere is echter onlosmakelijk verbonden met het werk van Willy Van Der Meeren. Hij was een goede vriend van de toenmalige socialistische burgemeester Frans Guillaume en ontwierp verschillende sociale huisvestingscomplexen, die in verschillende fasen werden opgetrokken in opdracht van de huisvestingsmaatschappij *Ieder Zijn Huis*.¹¹

In Sint-Lambrechts-Woluwe is de architect Fernand Besançon het vermelden waard. Samen met Hubert Mereaux bouwde hij een reeks bel-étagewoningen in diverse verkavelingen, waaronder zijn eigen woning (AFB. 5), waar hij begon met het ontwikkelen van typegebouwen.

11. DE KOONING, M., "Willy Van Der Meeren", *Vlees en beton* 21-24, Gent, 1993.

Groupe Horizons¹² ontwierp in 1964 de Hof ten Bergwijk bestaande uit L-vormige bungalows die aan de straatzijde volledig zijn afgeschermd maar binnen de bouwblokken een open structuur vertonen – wat het gemeenschapsgevoel versterkt. Helaas werden de platte daken in 1995 vervangen door zadeldaken vanwege vochtproblemen.¹³ In 1974 ontwierp hetzelfde bureau de Siriusgaarde, waar baksteen en beton de boventoon voeren. Hier zien we een symbiose van verschillende woonvormen, zoals appartementen voor mindervaliden en grote gezinnen, gecombineerd met collectieve voorzieningen zoals een restaurant en sportfaciliteiten.¹⁴

Vanaf de jaren 1970 raakte het wonen in appartementen steeds meer ingeburgerd in Sint-Lambrechts-Woluwe.¹⁵ Architecten Etienne en Robert Nève (AFB. 6) realiseerden tientallen hoogstaande appartementsgebouwen met een zeer verzorgde afwerking. Ook het brutalisme van Raymond Verhelst verdient aandacht.

Naast de eerder genoemde Hof ten Bergwijk, werd al vanaf de jaren 1950 een inhaalbeweging ingezet op het gebied van sociale woningbouw. De Sterrenbeeldenwijk, ontworpen door Groupe Alpha¹⁶, experimenteerde in de Plejadenwijk met het ter plaatse fabriceren van bouwelementen in architectonisch beton. Daarnaast zijn er de meer conventionele woningen in de Populieren- en Berkenhof, ontworpen door René Coppens, en het brutalisme van het complex op de Sint-Lambertusberg, ontworpen door Charles Van Nueten in 1963 en later uitgebreid in 1971 door Roland Matthu en Georges Pepermans. Pepermans, samen met Eric d'Oultremont, ontwierp ook de Galaxiewijk tussen 1974 en 1984. Een ander vermeldenswaard project is de Carinagaarde uit 1973, naar een ontwerp van Alberto Vanderauwera.¹⁷

Tenslotte is de UCL-campus op de grens met Kraainem een opmerkelijk voorbeeld van naoorlogse architectuur. Na de wet van 9 april 1965, die de UCL toestond om uit te breiden, vestigde de universiteit zich op de onbebouwde terreinen in de noordoostelijke rand van het gewest. Het masterplan werd opgesteld door Henri Montois, die ook de eerste onderwijsgebouwen ontwierp, zoals de inmiddels gedeeltelijk afgebroken École de Santé Publique. Later ontwierp hij de functionele geneeskundefaculteit en het universitair ziekenhuis Saint-Luc, naast verschillende auditoria. De studentenhuisvesting van Lucien Kroll op deze campus vormt een totaal

AFB. 6

Inkomhal van het appartementsgebouw in de Slegerslaan nr. 46 te Sint-Lambrechts-Woluwe met kantoren van de architecten Etienne en Robert Nève uit 1970. De subtiliteit van het ontwerp begint al bij het exterieur met de achthoekige cementtegels die eens in de inkomhal worden hernomen in de belkolom uitgevoerd in hout in een zeer luxueuze omgeving van marmer, en de wandverlichting. Ook de kleine 'Japanse' tuin is typerend voor standingvolle appartementsgebouwen uit die periode. De ruimtelijkheid wordt vergroot door een grote spiegel aan de brievenbussen (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

andere aanpak en architecturale expressie. Groupe AUSIA zorgde ook voor huisvesting op de campus, in navolging van hun pionierswerk in Sint-Pieters-Woluwe. Daarentegen refereren de gebouwen van Jean Potvin, zowel in onderwijs- als huisvestingsprojecten, naar het brutalisme.¹⁸

Twee van de meest vooruitstrevende woonprojecten in Sint-Pieters-Woluwe zijn de Drevekenswijk en de Vriendschapswijk, beide ontworpen door Groupe AUSIA.¹⁹ Deze innovatieve woonwijken trachtten een antwoord te bieden op de uitdagingen van de oliecrisis. Ze waren gericht op inclusief en collectief samenleven, met een focus op alternatieve mobiliteitsvormen en het gebruik van duurzame materialen.

12. Architecten Serge d'Ursel, Pierre du Bus de Warnaffe en Eric d'Oultremont.

13. ARCHistory, 1922-2022 *L'habitation Moderne. Woluwe-Saint-Lambert*, 2022, pp. 22-23.

14. *Idem*, p. 28.

15. Van de 281 gepubliceerde gebouwenfiches zijn er 139 die betrekking hebben op een appartementsgebouw, 49 ervan werden gebouwd vanaf 1970.

16. Architecten Théo Daens, Jean Gilson, René Piron en Alberto Vanderauwera.

17. ARCHistory, 1922-2022 *L'habitation Moderne. Woluwe-Saint-Lambert*, 2022.

18. LEMAITRE, T., Louvain-La-Neuve, s.l., 1980; "Nouvelle faculté de médecine de l'université catholique de Louvain", in *Environnement*, nr. 5, mei 1970, pp. 174-177.

AFB. 7

Residentie Epsom Bosstraat nrs. 370-372 te Sint-Pieters-Woluwe. De uitstraling is luxueus, rationalistisch en functionalistisch dankzij de symbiose van architectonisch beton met een ijzeren exoskelet (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

AFB. 8

Heldenlaan nrs. 55 en 57 in Oudergem, arch. Pierre Meeus, 1959. De dubbelwoning als één geheel. De architect betrok het nr. 55 van het ensemble en hield atelier op de begane vloer. Op nr. 57 woonde vermoedelijk zijn vader Fernand Meeus (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

19. Architecten Michel Benoit, Jean de Salle en Thierry Verbist.

20. "Résidence Epsom à Stockel", in *Architecture* 69, 90, 1969, pp. 508-511.

21. Laureaat editie 1979. Deze architectuurprijs wordt jaarlijks toegekend voor gebouwen opgetrokken in België en Luxemburg. De keuze van de jury is gebaseerd op de architectonische waarde en de graad van welzijn voor bewoners of gebruikers, relatieve budgetvriendelijkheid op het vlak van constructie, gebruik en onderhoud en de inplanting in de omgeving. In de jury voor de editie 1979 zetelden Renaat Braem, Johan Baele, Josse Franssen, Willy Serneels, Lucien Kroll en Charles Vandenhove. De prijs is genoemd naar Robert Maskens, ondernemer en stichter van de firma Masser, gespecialiseerd in elektrische verwarmingsinstallaties. De prijs werd in het leven geroepen in 1972 en werd beschouwd als opvolger van de succesvolle Van de Venprijs.

22. Architecten Lucien-Jacques Baucher, Michel Draps en Marc Libois.

In de nabijheid van het futuristisch ogende sportcomplex Sportcity, dat in 1974 werd ontworpen door het architectenduo René Aerts en Paul Ramon, bevindt zich de elegante en slim ontworpen Epsomresidentie (AFB. 7), gebouwd tussen 1966 en 1968. Dit project werd gerealiseerd door de geassocieerde architecten Henri Doyen, Jacques Geerinck, Roger Homez en Pierre Van Eyck.²⁰ Wat dit gebouw bijzonder maakt, zijn de omringende terrassen die bestaan uit een betonplaat die los staat van de vloerplaat van de appartementen. Deze platen rusten alleen aan de uiteinden op gemetalliseerde beugels, wat koudebruggen tussen de binnen- en buitenbetonstructuur voorkomt. De ijzeren buitenstructuur leidt regenwater af naar bloemperken die zijn geïntegreerd in de betonplaten en dient tevens als ondersteuning voor de borstweringen.

De Epsomresidentie, oorspronkelijk gepland als het eerste van vijf gebouwen op de voormalige hippodroom van Stokkel, contrasteert sterk met de nabijgelegen dubbelresidenties Les Azalées en Les Bruyères. Deze residenties, bekroond

met de Robert Maskens Architectuurprijs²¹, werden ontworpen door het Atelier d'Architecture et d'Urbanisme (AUA)²², met de integratie van kunstwerken door de schilder Paul De Gobert.

Enkele meters verder bevinden zich het gemeenschapscentrum en kinderdagverblijf van Mooi-Bos, ontworpen door architect Roger Bastin in 1974. Bastin, een innemende modernist, begon zijn carrière in samenwerking met Jacques Dupuis, wat onder andere resulteerde in de Sint-Alenakerk in Sint-Gillis. Zijn studiereizen naar Scandinavië hadden een grote invloed op zijn werk, wat duidelijk zichtbaar is in het ontwerp van het Mooi-Bos gemeenschapscentrum — één van de eerste van zijn soort in het gewest.

Oudergem is niet alleen verbonden met bekende architecten zoals Henry Lacoste, Jacques Moeschal, en Lucien Kroll, maar ook met de minder bekende maar even invloedrijke Pierre Meeus (AFB. 8). Zijn villa's worden gekenmerkt door een getemperde laat-modernistische stijl met een regionalistisch karakter.

Zijn ontwerpen vallen op door de horizontale geleding van breuksteen en wit geschilderde baksteen, gescheiden door een licht zwevende betonnen plaat. De gevarieerde muuropeningen en elegante inkompartijen geven deze villa's een verfijnde modernistische toets.

De jaren 1950 en 1960 brachten ook enkele interessante appartementsgebouwen voort, ontworpen door Georges De Hens en Eddy Truillet. Een opvallend voorbeeld is de langwerpige balk van drie bouwlagen, met een carwash en appartementen, ontworpen door De Hens. Dit gebouw, gelegen in de Vrijwilligerslaan, markeert een nieuw opkomende typologie die inspeelt op de evoluerende mobiliteit en het toenemende autogebruik in de stad en onderscheidt zich door zijn rationele eenvoud (**AFB. 9A, 9B**).

In de jaren 1970 en 1980 werd de architecturale scène in Oudergem verder verrijkt door het ingetogen brutalisme van Jacques Vander Velde, in samenwerking met H. Peremans. Deze periode bracht een robuuste, functionele esthetiek naar de voorgrond, die nog steeds zichtbaar is in verschillende gebouwen in de gemeente.

Ondanks de recente vrijwaring van de persoonlijke woning van architect Georges Volckrick in de Jagersveldstraat in Watermaal-Bosvoorde²³ was het tot nu toe moeilijk om een volledig beeld van zijn oeuvre te krijgen. Dit euvel is inmiddels opgelost. Zijn appartementsgebouwen in de Onze-Lieve-Heersbeestjeslaan nr. 104a (1965) en op de Aartshertogensquare nr. 8 (1966) zijn sterk beïnvloed door het laatmodernisme. Het gebouw op de Aartshertogensquare verwijst zelfs naar het werk van de met de gemeente verbonden architect John Gérard Eggericx, met name door het gebruik van gewassen betonplaten.

De gegroepeerde woningen L'Abreuvoir van Marc Wolff en Myriam Legrand, gebouwd in 1973, vormen een kleine oase van architecturale rust. Deze woningen tonen aan dat een intimistische sfeer ook in het brutalisme tot uiting kan komen. Gelijkaardige woningensembles uit de jaren '70 zien we terug in het werk van François Schilling, in samenwerking met Henri Stenne, en in dat van Colette Claeys Draguet.

Verschillende naoorlogse architecten bouwden er hun woning en/of kantoor: het architecten-

AFB. 9A, 9B

Vrijwilligerslaan nr. 103 in Oudergem, architect Georges De Hens uit 1968. De strak geritmeerde balk van twee bouwlagen lijkt te zweven bovenop het pompstation. De inkompartij rechts is strak, eenvoudig en licht (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

AFB. 10

Vorsterielaan nr. 2 in Watermaal-Bosvoorde, arch. BEAI, 1976 (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels)

koppel Françoise Blomme en José Vandevoorde (CERAU), Louis Colaux, die trouw bleef aan de architectuurstijl die hij in 1977 ontwikkelde en gelijkaardige woningen ontwierp in de jaren '80 en '90. Zijn buurman, Bernard Maquet, die zijn ontwerp nog tekende als stagiair-architect, koos daarentegen voor een postmoderne aanpak met kleurrijk aluminium schrijnwerk en een intrigerende signatuur in de betonnen latei boven de ingang, waarin onder andere zijn initialen verwerkt zijn, waarmee hij later zijn plannen zou ondertekenen.

Het kantoorgebouw met appartement, ontworpen door het architectenbureau BEAI²⁴, heeft geschrante volumes onder een zadeldak. Aan de vijfzijdige zijn deze volumes van vloer tot plafond opengewerkt met grote houten vensterpartijen. De interessante raamindeling herhaalt het geschrante volumeconcept, wat het gebouw een bijzonder ritmisch karakter geeft (**AFB. 10**).

In Ukkel is Jean Vancoppenolle een opvallende naam. Deze in La Cambre opgeleide modernist, woonachtig in Linkebeek maar met een duidelijke blik naar de Verenigde Staten, introduceerde vanaf 1954 Amerikaanse woontypo-

logieën en bouwprincipes. Denk bijvoorbeeld aan de bungalow met open carport, die hij op een zeer functionele en economische wijze ontwierp en uitvoerde. Zijn ontwerpen werden in verschillende architectuurwedstrijden bekroond.

De in Ukkel sterk verankerde architect en stedenbouwkundige Marc Marchand tekent medio 1960 voor een cluster (semi-)bungalows in een door hem verkavelde wijk rondom de Chante-merle- en de Buysdellelaan. In 1965 bouwde hij als eerste zijn eigen woning met atelier in deze wijk. De overige negen kavels werden eveneens door hem ingevuld, waarbij hij steeds rekening hield met de natuurlijke glooiing van het terrein en de stedenbouwkundige structuur die hij had uitgestippeld. Hij ontwierp ook verschillende gemeenschapslokalen voor jeugdbewegingen en pastorale werking in Ukkel, zoals het Socio-cultureel Centrum Boetendaal. Ook het oeuvre van Simone Guillissen-Hoa is sterk verbonden met Ukkel. Deze architecte, die woonde en werkte in de Langeveldstraat, werd recent geëerd met een monografie²⁵ en een tentoonstelling in het CIVA.

23. VAN DE VOORDE, S., et al., "Geërfd goed. De eigen woning van architect Georges Volckrick in Watermaal-Bosvoorde", in *M&L*, nr. 1, jg. 40, 2021, pp. 28-45.

24. Kantoor opgericht door architect Claude Goelhen in 1968.

25. MIEROP, C., HOA J.-P., *Simone Guillissen-Hoa. Architecte 1916-1996*, Prisme Éditions, Brussel, 2023.

AFB. 11

Residentie Sunny Corner op de Prins Van Luiklaan in Anderlecht, arch. Guy Daens, 1957. Het tegeltabelau werd uitgevoerd door de Société de Grès de Bouffloulx uit het Henegouwse Châtelet en is een duidelijke referentie naar de benaming van het gebouw (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

Het omvangrijke oeuvre van Jacques Wybauw is van nationaal en internationaal belang. Ukkel is tevens de residentie van Claude Laurens, bekend van iconische appartementsgebouwen zoals La Magnanerie in Vorst en residentie Miramar in Sint-Joost-ten-Node. Laurens liet zijn woning en kantoor met expositieruimte naast elkaar bouwen in de Groene Jagerslaan. Vermelden we nog de persoonlijke woningen van Jean-Louis Franchimont, Gustave Herbosch, Jacques Aron, Jean E. Dumont, Etienne Pourbaix, André Jonniaux, Lucien-Jacques Baucher, Pierre Humblet, Bernard Féron en Georges Mignolet.

Vanaf de jaren 1960 bouwen architecten zoals Firmin Goffaert en Charles Teirlinck in Anderlecht herkenbare, bescheiden appartementsgebouwen. Hun werk in deze periode legt de basis voor een architecturale stijl die typerend wordt voor de wijk. Een andere architect die opvalt is Guy Daens, die eind jaren 1950 intelligent ontworpen appartementsgebouwen op hoekpercelen realiseert. Daens zet deze lijn tijdens de jaren '60 voort in Sint-Lambrechts-Woluwe. Zijn gebouwen zijn vaak te herkennen aan de ver-

zorgde inkompartijen die voorzien zijn van keramische tableaus die verwijzen naar de naam van de residentie (AFB. 11).

Lucien Piryne, een architect woonachtig in Anderlecht, draagt eveneens bij aan het naoorlogse architecturale landschap van de gemeente. Hij ontwerpt verschillende woningen in residentiële wijken en realiseert een vooruitstrevend commercieel pand langs het kanaal naar Charleroi. Zijn werk omvat ook sociale huisvesting langs de Bergensesteenweg en de uitbreiding van het Joseph Bracops atheneum in de Sint-Guidowijk. Piryne was lid van de Société Belge des Urbanistes et Architectes Modernistes (SBUAM) en werkte samen met bekende namen als Constantin Brodzki, Paul Amaury Michel, Josse Franssen, Léon Palm en Albert Bontridder.

Molenbeek is de thuisbasis van Jean-Pierre Van den Houte, die in 1954 zijn kantoorwoning bouwt aan de Edmond Machtenslaan. Deze laan en de omliggende straten worden door Van den Houte voorzien van tientallen appartements-

AFB. 12

Residentie Brasilia in de Joseph Baecklaan te Sint-Jans-Molenbeek. In de verschillende inkomhallen van dit gebouw zijn betonglaspanelen te vinden ontworpen door kunstenaar Guy Massinon (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

gebouwen, waaronder de Residentie Brasilia (AFB. 12).

Een van de meest iconische gebouwen van Molenbeek is de residentie L'arc-en-Ciel, gebouwd in 1973 voor bouwonderneming L'Ecluse naar een ontwerp van Raoul Brunswyck en Odon Wathelet. Dit intelligent ingebed gebouw respecteert de oorspronkelijke kroonlijsthoogte van de Edmond Machtenslaan en klimt vervolgens trapsgewijs en boogvormig omhoog tot een culminatiepunt aan de Louis Mettwielaan, met uitzicht op het Scheutbospark. Het gebouw is voorzien van terrassen die het geheel een rank uiterlijk geven. De inkompartijen zijn knap ingericht. Aan de zuidwestzijde van het gebouw ligt een park met een waterbekken met een brutalistische fontein-sculptuur ontworpen door de Gentse beeldhouwer Walter De Buck.

26. Hij ontwerpt ook de woningen op de nrs. 25, 32, 34, 36, 38, 40, 44, 45, 53, 55, 73, 75, 77, 89, 93 en 95.

27. Zie de website <https://brunswyck-wathelet.brussels/nl> voor een biografisch en stilistisch overzicht, alsook een omvangrijke oeuvrecatalogus van deze architecten.

In Sint-Agatha-Berchem zijn het vooral de in de gemeente wonende architecten Emile en Louis Hoebeke die een zeer verdienstelijk naoorlogs oeuvre hebben achtergelaten. Louis Hoebeke bouwde in 1956 zijn persoonlijke woning met atelier in de Dokter Charles Leemansstraat. Deze woning, omgeven door bescheiden maar speelse appartementsgebouwen op de hoek met de Prosper Préserstraat uit het begin van de jaren '60, geeft het geheel een sterk Expo '58-gevoel, dat ook aanwezig is in de ludieke villa's in de Hortensiagaarde die beide broers ontwierpen tussen 1954 en 1962.

Een andere prominente architect in de gemeente is Roger Vander Meuter, die vanaf de jaren 1950 tot ver in de jaren 1970 interessante gebouwen ontwierp langs de belangrijke assen van de gemeente. Zijn vroege ontwerpen zijn met hun art-decotoets nog schatplichtig aan het modernisme uit het interbellum. Hoewel zijn persoonlijke woning uit 1951, gelegen in de schaduw van de Sint-Agathakerk in de Dokter Charles Leemansstraat nr. 13,²⁶ is gebouwd in een modern-classicistische stijl, evolueert Vander Meuter in sommige van zijn latere ontwerpen naar de kenmerkende vormen van het speelse naoorlogs modernisme. Uiteindelijk ontwikkelt hij zijn stijl verder in de richting van het brutalisme.

Ganshoren is nauw verbonden met architect Raoul J. Brunswyck. In de loop van de jaren 1950 bouwde hij een solide klantenbestand op met projecten variërend van bescheiden woningen tot al even bescheiden appartementsgebouwen, gekenmerkt door een typerende en ludieke jaren '50-stijl. Brunswyck associeerde zich met zijn studiegenoot Odon Wathelet en samen ontwierpen ze tientallen projecten. In 1962 richtten ze samen met architecten Roger Moureau en Henri Aelbrecht de nv Espace Clarté Bâtir (ECB) op, een vennootschap die later geleid zou worden door Moureau.²⁷ Desondanks bleven Brunswyck en Wathelet samenwerken vanuit hun kantoor aan de Villegasstraat nr. 31. Samen creëerden ze een imposant architecturaal oeuvre bestaande uit woningen, appartementsgebouwen, kantoren, een congrescentrum, een zwembad en scholen. Hun werk is voornamelijk te vinden in Ganshoren, Koekelberg, Sint-Agatha-Berchem, Jette en Molenbeek, maar ook in Ukkel en buiten het Brusselse gewest.

Jean Delhayé maakte ook naam in Ganshoren met de bouw van imposante appartementsgebouwen aan de Keizer Karellaan. Delhayé wordt vaak in één adem genoemd met Victor Horta, bij wie hij stage liep tussen 1934 en 1940 en in 1945, waarmee hij Horta's laatste medewerker was tot diens overlijden in 1947. Gedurende zijn hele leven zou Delhayé hartstochtelijk het werk van zijn leermeester valoriseren, beschermen en restaureren. De sobere appartementsgebouwen die Delhayé ontwierp, liggen allemaal in de lijn van de ontwerptheorie die hij tijdens zijn oorlogsgevangenschap had neergeschreven en in 1946 publiceerde in het referentiewerk *L'appartement d'aujourd'hui*.²⁸

In Jette is het de moeite waard stil te staan bij het werk van Henri Van Mingerot, die in zijn carrière een opmerkelijke evolutie doormaakte van een typisch laat-modernistische vormtaal naar een uitgesproken brutalisme (AFB. 13).

Architect J.-M. Danlee stond bekend om zijn ingetogen modernisme. Een mooi voorbeeld is het appartementsgebouw op de hoek van de Odon Warlandlaan nr. 45 met de Herwegestraat. Dit gebouw is niet alleen architectonisch interessant, maar ook stedenbouwkundig kenmerkend voor de appartementsgebouwen van bescheiden hoogte die in die tijd werden gerealiseerd. De hoek waarin de ingang terugwijken wordt verfraaid door een typerend betonglasraam, vermoedelijk gemaakt door de Jetse glaskunstenaar Albert Blanpain, met wie Danlee later nog zou samenwerken voor de gemeentelijke bibliotheek op het Kardinaal Mercierplein.

Een vergelijkbare vormtaal en stedenbouwkundig inzicht zijn te vinden in de ontwerpen van Eugène Hottois. In de Mayellestraat nr. 8 woonde architect Paul Offergeld, die vastgoedgewijs ook de gebouwen op nrs. 10 tot en met 16 voor eigen rekening bouwde. Bij de woningen op nrs. 8 en 10 valt het gebruik van kiezelbetonplaten voor de bekleding van de borstweringen op, wat sterk contrasteert met de spantvormige pilasters in breuksteen, bak- of leisteen. Op nr. 10 contrasteren de houten raamkozijnen opvallend met de witgeschilderde kiepramen, wat bijdraagt aan het interessante spel van materialen en vormen in deze ontwerpen.

Paul-Emile Vincent ontwierp in 1949 zijn persoonlijke woning in Laken, samen met Rogier De Winter. Beide architecten hebben een zeer verdienstelijk en interessant oeuvre op hun

AFB. 13

Woning in de Paul De Mertenlaan nr. 67 te Jette, arch. G. Moermans en Henri Van Mingerot, 1974 (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

naam staan. Vincent bouwde ook opmerkelijke woningcomplexen in de Scherdegewijk in Anderlecht, maar bleef gedomicilieerd in Laken. Rond 1965 verhuisde hij naar de Rode Kruislaan nr. 41, waar hij een brutalistisch appartementsgebouw voor eigen rekening bouwde in samenwerking met Jean Stuyvaert en Alain Cherot (AFB. 14). De uitragende betonnen balkons lijken op springplanken en de variatie in de vensteropeningen geeft het gebouw een speelse compositie. Dezelfde principes, zij het eenvoudiger, werden toegepast in twee aan-

AFB. 14

De inkom van het brutalistische appartementsgebouw van Paul-Emile Vincent in de Rode Kruislaan nr. 41 werd versierd met een imposant glasbetonraam van glaskunstenaar René Mels (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

28. DELHAYE, J., *L'appartement d'aujourd'hui*, Luik, Desoer, 1946.

29. Zie https://www.blog-archkuleuven.be/roger-de-winter/?filter_category=studios-craftsmanship

grenzende appartementsgebouwen in de Lenteklokjeslaan.

Rogier De Winter, geboren en getogen in Vilvoorde, zou later korte tijd samenwerken met Lucien Engels en bouwde functionele woningen met een sober ogende planopbouw en inplanting. Hij ontwierp ook meubels, zoals de buffetkast, tafel en stoelen in Villa Zonnewende in Laken.²⁹ Vlakbij ontwierp hij de woning met atelier voor de keramist Willem Hayen.

In de Pagodenlaan woonde en werkte architect Marcel Winckel, die aanvankelijk regionalistische elementen toeliet in zijn speels modernisme, maar al snel evolueerde naar een zeer rationele en functionele aanpak met een kenmerkend contrast van materialen. Interessante appartementsgebouwen met een brutalistische insteek zijn terug te vinden bij Jo F. Draps, een bekende naam in Laken met een lange familie-traditie van architecten en aannemers.

Roger Moureau en Henri Aelbrecht bouwden ook in Laken, parallel aan hun ECB-activiteiten, kleine tot grote appartementsgebouwen met kleurrijke banden die veel licht en optimisme uitstralen. De in Laken wonende Liévin Van Labeke vond een middenweg tussen moderniteit en conformisme, gecombineerd met een luxueuze eenvoud, versterkt door het gebruik van gietijzeren elementen voor deuren en borstweringen. Daarnaast vinden we in Laken iconische bouwwerken van Maxime Brunfaut, Willy Van Der Meeren, Léon Palm, Georges Pepermans, Josse Franssen en Lucien Jacques Baucher.

Er zijn nog onbekende namen die aanzienlijke bijdragen hebben geleverd aan de Brusselse architectuur. Robert Abrahams ontwierp kwalitatief hoogstaande projecten in Anderlecht, Ukkel en Sint-Pieters-Woluwe. Michel Boelens, wiens gevarieerde oeuvre zich uitstrekt vanaf het midden van de jaren '50 tot het begin van de jaren '80, werkte in de gemeenten Elsene, Ukkel, Vorst, Sint-Lambrechts-Woluwe en Anderlecht. De veelzijdige W. J. Van Campenhout realiseerde projecten in Laken, Ganshoren, Haren, Oudergem, Ukkel en Sint-Lambrechts-Woluwe. Marcel Viehoff bouwde bescheiden woningen in Molenbeek (AFB. 15), maar ging voor grootschalige en luxueuze projecten in Ukkel en Oudergem. Joseph Walkiers staat bekend om zijn appartementsgebouwen in Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Lambrechts-Woluwe en Jette. Josse Franssen ontwierp tientallen appartementsgebouwen voor de bouwonderneming Henri Ruttiens & Fils.

De invloed van grote bouwondernemers en vastgoedontwikkelaars op de bouwpraktijken en leefomstandigheden van huishoudens in Brussel is niet te onderschatten. Zo is de excentrieke figuur van Jean-Florian Collin een onmisbare schakel. Deze Brusselse architect en vastgoedpromotor richtte in 1935 de Société d'Études et de Réalisations Immobilières en

AFB. 15

Bescheiden woning in de Dolfijnstraat te Molenbeek. De signatuur van architect Marcel Viehoff is duidelijk te onderscheiden in de rationeel geritmeerde gevel (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

Faveur des Classes Moyennes op, of nv Etrimo. Eind jaren 1950 introduceerde hij de bouw van betaalbare flats in gebouwen van meestal 13 verdiepingen, die het stadslandschap van Brussel ingrijpend zouden veranderen. Toekomstige kopers kochten hun appartementen op plan en betaalden in termijnen naarmate de bouwwerken vorderden. Het doel was om iedereen in staat te stellen een comfortabele, lichte woning te verwerven tegen een gematigde prijs, in een groene omgeving. Banken waren bereid om tot 80% van de aankoop prijs aan kopers te lenen, waardoor vooral jonge koppels toegang kregen tot een eigen woning.

In de jaren 1960, een periode van grote werkgelegenheid en welvaart, verschenen Etrimo-gebouwen in bijna elke Brusselse gemeente. Deze gebouwen zijn gemakkelijk te herkennen aan hun hemelsblauwe balkons, een kenmerk dat hen onderscheidt van de ontwerpen van concurrent Amelinckx, die bekend stonden om hun gerookte plexiglas leuning. Etrimo-gebouwen werden meestal volgens een standaard-

model gebouwd: drie technische kolommen omgeven door vier appartementen, wat resulteerde in 12 appartementen per verdieping.

In 1970 leidde een crisis in de bouwsector, samen met stijgende materiaal- en kredietkosten, tot de ondercuratelestelling van Etrimo. Concurrent nv Amelinckx nam Etrimo over maar ging zelf failliet in 1985. Samen realiseerden deze twee woningontwikkelaars meer dan 70.000 appartementen en huisvestten ze meer dan 200.000 mensen.³⁰

OVERHEERSING VAN DE WOONTYPOLOGIE EN DIVERSITEIT VAN TYPOLOGIEËN IN HET BRUSSELS GEWEST

Het merendeel van de bovenstaande voorbeelden betreft woontypologieën. In de meeste van de onderzochte gemeenten bestaat ongeveer 90% van het gebouwenbestand uit woongebouwen (TABEL 4). In de oostelijke en zuidoostelijke gemeenten liggen deze percentages aanzienlijk hoger dan in de westelijke gemeenten. Molen-

30. Zie abstract op <https://biblio.ugent.be/publication/01HNWV4DM88257WXHPK3J-C7FYZ>

	WOONGEBOUWEN				NIET-WOONGEBOUWEN		TOTAAL
	Huizen in gesloten bebouwing	Huizen in halfopen bebouwing	Huizen in open bebouwing	Appartementsgebouwen	Handelshuizen	Andere gebouwen	
Anderlecht	11.065	1.465	288	2.756	1.504	1.732	18.810
Oudergem	4.614	1.323	428	984	238	350	7.937
Sint-Agatha-Berchem	2.779	509	103	1.007	135	287	4.820
Evere	3.201	630	11	1.181	212	413	5.648
Ganshoren	1.888	287	16	1.092	122	139	3.544
Jette	4.637	313	105	1.628	373	449	7.505
Sint-Jans-Molenbeek	5.335	134	48	2.804	1.024	1.221	10.566
Ukkel	8.124	3.118	2.176	3.302	748	1.154	18.622
Watermaal-Bosvoorde	3.678	1.698	448	662	133	322	6.941
Sint-Lambrechts-Woluwe	5.379	1.360	174	1.817	304	434	9.468
Sint-Pieters-Woluwe	3.969	2.597	1.431	1.275	216	390	9.878

TABEL 4
Het aantal gebouwen naar type in de perifere gemeenten. Situatie op 1 januari 2023, bewerkte tabel van brontabel 11.2.1.3. Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA © perspective.brussels).

	WOONGEBOUWEN T.O.V. TOTAAL
Sint-Jans-Molenbeek	79%
Anderlecht	83%
Evere	89%
Jette	89%
Ukkel	90%
Sint-Agatha-Berchem	91%
Ganshoren	92%
Sint-Lambrechts-Woluwe	92%
Oudergem	93%
Watermaal-Bosvoorde	93%
Sint-Pieters-Woluwe	94%

TABEL 5A
De perifere gemeentes met woonpercentages ten opzichte van het totale gebouwenaantal.

TABEL 5B
Het aandeel van appartementsgebouwen in de woongebouwen (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

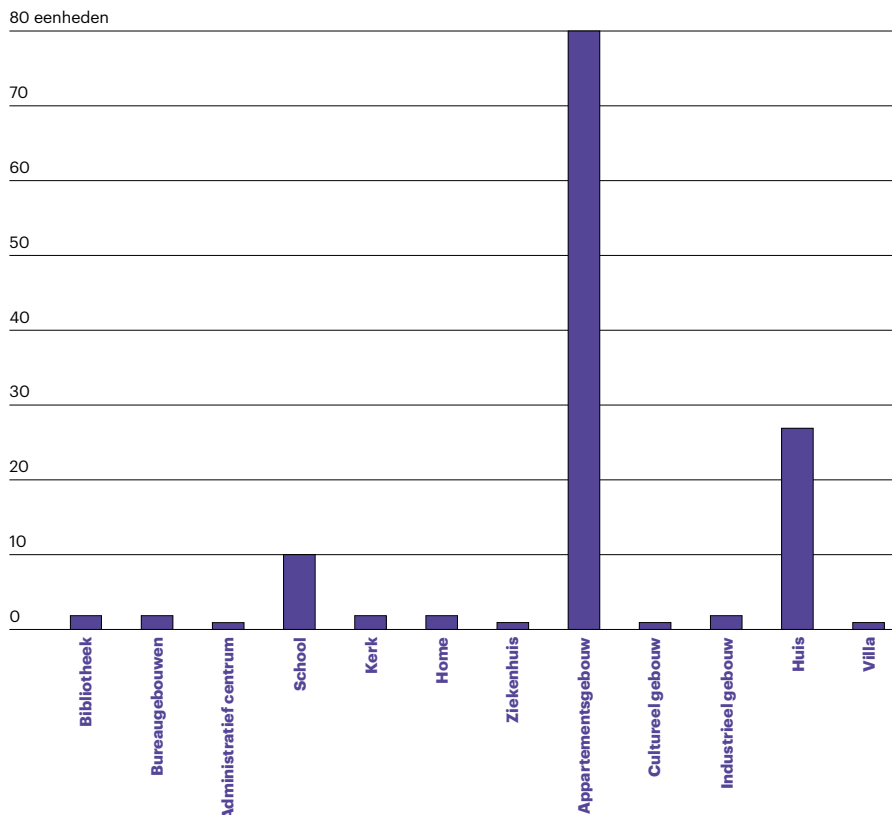
	APPARTEMENTSGEBOUWEN
Watermaal-Bosvoorde	10%
Oudergem	13%
Sint-Pieters-Woluwe	14%
Anderlecht	18%
Ukkel	20%
Sint-Lambrechts-Woluwe	21%
Sint-Agatha-Berchem	23%
Evere	24%
Jette	24%
Ganshoren	33%
Sint-Jans-Molenbeek	34%

beek springt eruit met ‘slechts’ 79% woongebouwen, gevolgd door Anderlecht met 83% en Jette met 89%. Uitzonderingen zijn Evere met 89% en Ganshoren met 92% (**TABEL 5A**).

Het appartementsgebouw domineert – wat omgekeerd evenredig is ten opzichte van het totale aantal woongebouwen in het gewest. Een snelle berekening leert namelijk dat slechts 10% tot 34% van het woongebouwenbestand uit appartementsgebouwen bestaat (**TABEL 5B**). Vanwege hun beeldbepalende karakter en de grotere impact die ze hebben op landschap en ruimtelijke ordening, vallen ze meer op. Bovendien vergen de ontwerpen van appartementsgebouwen meer zorg, omdat er rekening moet worden gehouden met meerdere kwaliteitsparameters – wat hun erfgoedpotentieel verhoogt.

DIVERSITEIT VAN TYPOLOGIEËN EN AAN-VULLENDE VOORZIENINGEN

Deze inventaris biedt een breed scala aan typologieën. In het licht van de enorme woning-

GRAFIEK 2

Een diversiteit aan typologieën. In de gemeente Jette onderscheiden we twaalf verschillende gebouwentypologieën, variërend van bibliotheken en scholen tot ziekenhuizen en kantoorgebouwen. Toch blijven de woontypologieën, met het appartementsgebouw als uitschieter, dominant (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

bouw zijn aanvullende en/of ondersteunende typologische voorzieningen, zoals commerciële, culturele, sportieve, religieuze enz., van groot belang (GRAFIEK 2).

COMMERCIELE ARCHITECTUUR EN DE INVLOED VAN DE AUTO

Inzake commerciële architectuur domineren traditioneel de vele handelszaken op het gelijkvloers van kleine tot middelgrote appartementsgebouwen. Het zijn echter de winkelcentra en grootwarenhuizen die typerend zijn voor de periode en het onderzoeksgebied. Grote Belgische warenhuisketens zoals Delhaize en het voormalige GIB hadden hun sociale zetel in Brussel en voorzagen het gewest en daarbuiten liggende gebieden van talrijke grootwarenhuizen. De periferie bleek de ideale locatie voor deze grootwarenhuizen, vooral vanwege de goede bereikbaarheid met de auto en de verbeterde wegeninfrastructuur.

De auto heeft een aanzienlijke impact gehad op de naoorlogse stedenbouw en architectuur, met name in de woningbouw (de zgn. bel-étage),

maar ook op gerelateerde voorzieningen, zoals pompstations. Vandaag zijn ze grotendeels verdwenen, maar vanaf de jaren '50 begonnen pompstations hun plaats in het straatbeeld op te eisen, vaak op strategisch interessante locaties zoals hoekpercelen en rotondes, bij voorkeur langs belangrijke verkeersaders. De weinige voorbeelden van industriële architectuur in deze context hebben meestal betrekking op de auto, in de vorm van grote werkplaatsen voor reparaties en onderhoud, zoals die van merken als Renault en Peugeot in Anderlecht, Opel (Mabille) in Molenbeek, of de voormalige zetel van Alfa Romeo Benelux in Sint-Agatha-Berchem.

KANTOORGEBOUWEN: EEN SPECIFIEKE GROEP

Kantoorgebouwen verdienen bijzondere aandacht, vooral omdat ze tegenwoordig het onderwerp zijn van reconversies, meestal naar woningen. Hoewel de meeste naoorlogse kantoorgebouwen zich in de nabijheid van de Vijfhoek bevinden, zoals langs de noord-zuidverbinding, in de Manhattan- of de Leopoldswijk,

AFB. 16

Interieur van de imposante Onze-Lieve-Vrouw van Blankedellekerk uit 1968 naar een ontwerp van de Franse architect Pierre Pinsart die een specialist ter zake was. Hij werd bijgestaan door de in Ukkel wonende architecte Albert Debaeke (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

nam de bouw van kantoorgebouwen vanaf de jaren '60 tot '90 aanzienlijk toe in de groene periferie van Brussel, met name in de zuidoostelijke gemeenten van het gewest.³¹

Om het belang van deze gebouwen te onderscheiden, moet er een typologisch onderscheid worden gemaakt tussen zogenaamde *Corporate* of *Brand Architecture*, waarbij een bedrijf als opdrachtgever optreedt voor de bouw van hun kantoorgebouw, met de bedoeling zich daarmee te onderscheiden, en kantoorgebouwen die als vastgoedprojecten werden ontwikkeld om de nodige vierkante meters aan te bieden.

RELIGIEUZE ARCHITECTUUR EN DE IMPACT VAN HET TWEEDE VATICANAANS CONCILIE

Inzake religieuze architectuur is er één groot historisch gegeven dat een gigantische impact heeft gehad op de architectuur, en dan specifiek op de kerkenbouw en de beleving ervan: het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). De

besluiten van het concilie, vooral met betrekking tot de liturgie, beïnvloedden zowel de nieuwe kerken die werden gebouwd als de aanpassingen in bestaande kerken. De herziening van de liturgie legde de nadruk op de actieve deelname van de gelovigen, wat leidde tot een ruimtelijke herschikking, met flexibele ruimten die gemakkelijk aangepast konden worden voor verschillende liturgische activiteiten en gemeenschapsbijeenkomsten.

In moderne kerkarchitectuur primeerde eenvoud en functionaliteit, vaak vertaald in het gebruik van beton, glas en staal (AFB. 16). Veel kerken werden voorzien van bijgebouwen of ruimten die gebruikt konden worden voor gemeenschapsactiviteiten, catechese en sociale activiteiten.

CULTURELE EN SPORTIEVE VOORZIENINGEN VOOR EEN GROEIENDE BEVOLKING

De massale woningbouw in de jaren 1950 tot de jaren 1970 zorgde voor een stijgende behoefte

31. LELOUTRE, G., LIONNEZ, H., "De bosrand vormgeven door bedrijfsarchitectuur. Royale Belge, Glaverbel en CBR in Watermaal-Bosvoorde", in *Erfgoed Brussel*, nr. 23-24, 2017, pp. 130-149, 175-176.

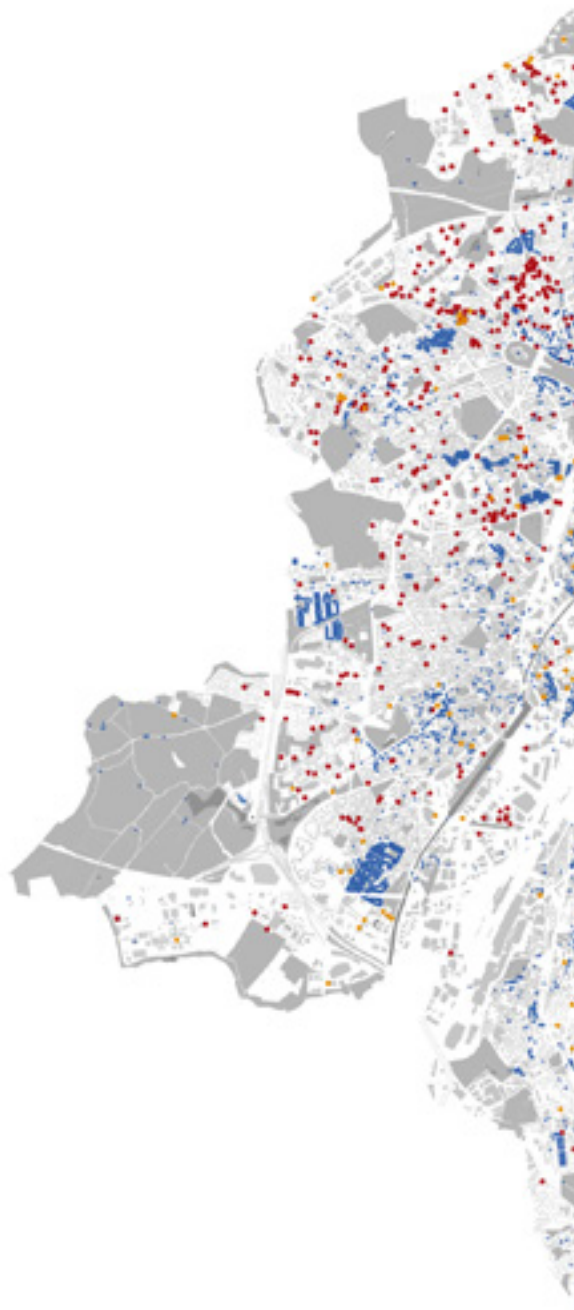
aan culturele instellingen zoals bibliotheken, theaters en gemeenschapscentra. Deze werden vaak ondergebracht in bestaande gebouwen die werden aangepast, zoals de herbestemming van industriële architectuur naar theater- of concertzalen. Nieuwbouw was zeldzaam, gezien de hoge kosten en het beperkte rendement, en indien dit wel het geval was, maakten zij deel uit van een multifunctioneel programma. Parallel hieraan ontwikkelde zich de sportinfrastructuur, met name zwembaden. In tegenstelling tot de vooroorlogse periode, waarin de totstandkoming van zwembaden voornamelijk van particulier initiatief afhankelijk was, werd de oprichting van nieuwe, overdekte zweminrichtingen na de oorlog hoofdzakelijk een taak van de lokale overheid.

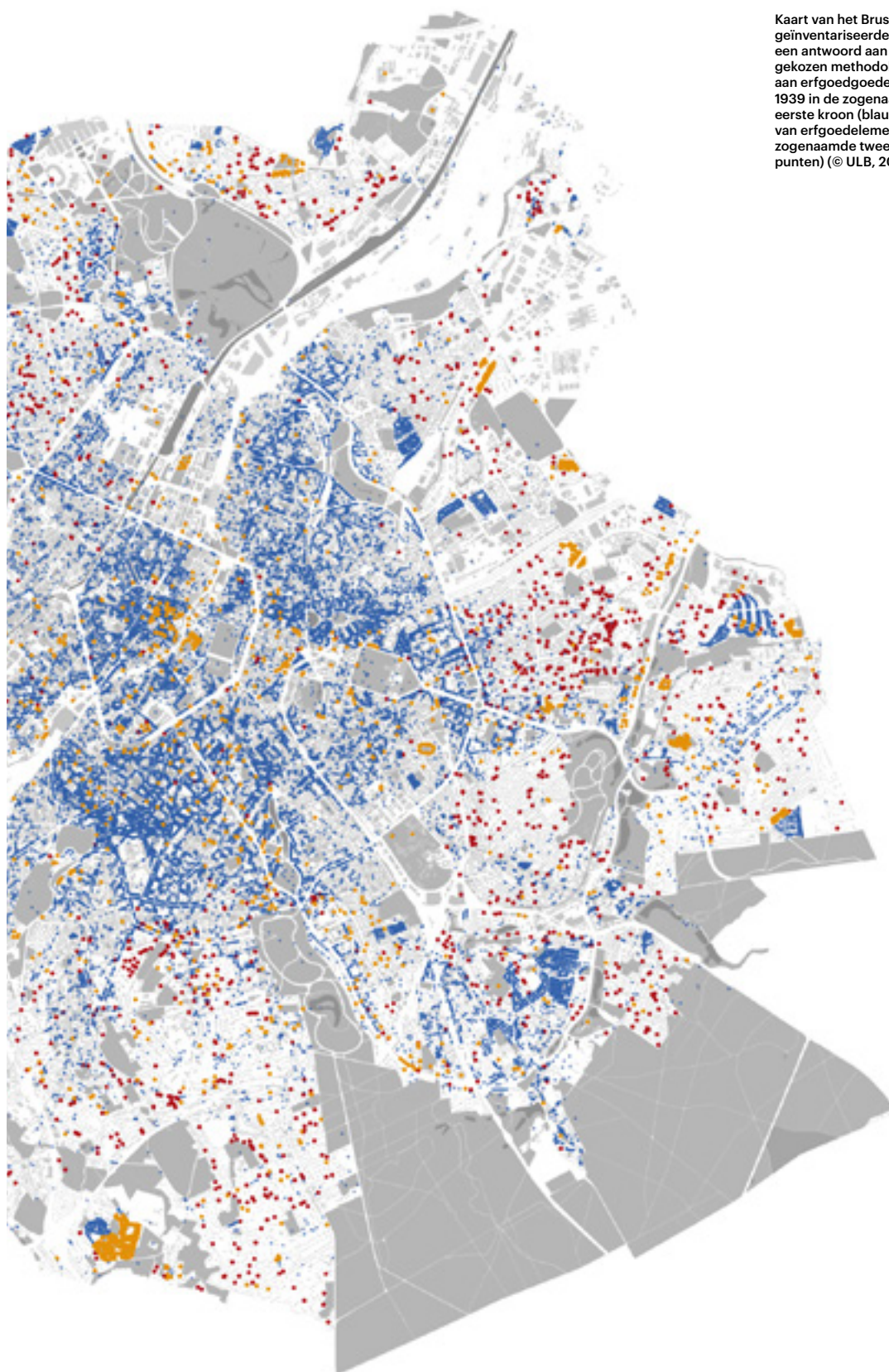
ONDERWIJNSINSTELLINGEN: GROEI EN UITBREIDING

Onderwijsinstellingen zijn een andere belangrijke typologie in het naoorlogse Brussel. Er dient onderscheid gemaakt te worden tussen lager en secundair onderwijs enerzijds en hoger onderwijs anderzijds, zoals de universiteitscampussen. Naast de reeds genoemde UCL-campussen in Sint-Lambrechts-Woluwe, ontwikkelt zich ook de Erasmus-campus van de ULB in Anderlecht. Veel bestaande scholen breiden uit met nieuwe vleugels, hoewel deze uitbreidingen vaak minder zichtbaar zijn in het straatbeeld, zoals de postmodernistische vleugel van het Sint-Pieterscollege in Jette, ontworpen door Daan Dehing.

GEZONDHEIDSZORG: RUSTHUIZEN EN POLIKLINIEKEN

Tot slot verdient ook de gezondheidszorg hier een vermelding, vooral in de vorm van rusthuizen die vanaf de late jaren '60 in de periferie beginnen op te komen. Een architect als Chris Vander Elst specialiseerde zich hierin. Private poliklinieken boden een grootschalig alternatief voor de beperkte dokterskabinetten. Daarnaast waren er gespecialiseerde centra, zoals het Médoricentrum van het OCMW van Brussel in de Médoristraat te Laken, en onderzoeksinstellingen met laboratoria, zoals het voormalig Instituut Pasteur in de Engelandstraat te Ukkel.

Kaart van het Brussels Gewest met het geïnventariseerde erfgoed. Deze kaart biedt een antwoord aan AFB. 3, in die zin dat zij de gekozen methodologie staft gezien de densiteit aan erfgoedgoedelementen daterend van voor 1939 in de zogenaamde gemeenten van de eerste kroon (blauwe punten), en de veelheid van erfgoedelementen daterend vanaf 1939 in de zogenaamde tweede en derde kroon (oranje en rode punten) (© ULB, 2022).

BESLUIT EN VOORUITZICHTEN

Deze thematische inventarisatie vult ontegensprekelijk een leemte op in de bestaande erfgoedinventaris en biedt waardevolle inzichten, begrip en waardering voor naoorlogs erfgoed. Dit wil daarom nog niet zeggen dat het werk ten einde is. Deze inventaris is immers een visuele urgentie-inventaris die zich richt op de perifere gemeenten. Hoewel we hebben kunnen aantonen dat de grootste concentratie van gebouwen uit de periode 1939-1999 zich in de periferie van het gewest bevindt, moeten we voor de gemeenten van de eerste kroon en delen van Brussel-Stad deze cijfermatige realiteit loskoppelen van de potentiële erfgoedkwaliteit. Wetende dat de zuidoostelijke gemeenten rijk zijn aan erfgoed door hun architecturale diversiteit, dringt een thematische actualisatie zich op voor Sint-Gillis, Schaarbeek, Etterbeek en Elsene. Vooral Elsene verdient extra aandacht, met name in het gebied rond de Solbosch- en Boondaalwijk, grenzend aan Watermaal-Bosvoorde (AFB. 17).

Niet alleen in de eerste kroongemeenten zijn actualisaties nodig, ook de bestudeerde gemeenten in de tweede en derde kroon dienen aangevuld te worden. Dit zal grotendeels en stelselmatig gebeuren wanneer de betreffende gemeenten diepgaand onderzocht worden in het kader van de exhaustieve inventaris. Momenteel zijn de inventarissen van Sint-Agatha-Berchem, Jette en Ganshoren in de maak. De meest recente, die van Koekelberg, is al aangevuld en geactualiseerd, wat zorgt voor een betere analyse en een bredere kijk op het lokale architecturale erfgoed.

De redactionele duiding van de gebouwen, vooral van de grotere gehelen, vereist echter een andere aanpak. Tot nu toe was de erfgoedinventaris op objectniveau vooral 'beschrijvend'. Gezien de aard en complexiteit van de gebouwen uit de periode 1939-1999 en het gebrek aan duidelijke stijlkenmerken, die zo typisch waren voor de 19de eeuw, is het wenselijk om deze gebouwen eerder te omschrijven en in een context te plaatsen, met aandacht voor de erfgoedwaarden waaraan ze beantwoorden en voor modulerende criteria zoals gebruikte materialen, ligging, plan, functie, enz. Het merendeel van de geselecteerde gebouwen in deze thematische inventaris is te situeren tussen 1952 en 1974. Stilistisch gezien zijn dit meestal gebouwen die binnen het moder-

nistisch denken en bouwen gesitueerd moeten worden. Verwijzingen naar functionalisme, internationale stijl, brutalisme enz. kunnen worden gemaakt, maar zijn niet altijd eenvoudig te identificeren vanuit een puur visueel oogpunt. Voor de periode 1975-1999 is de productie beperkter, wat ook zichtbaar is in de selectie van de gebouwen in de inventaris. In deze periode, wellicht nog meer dan in de voorgaande 'Trente Glorieuses', worden we geconfronteerd met nieuwe termen en begrippen die moeten worden benoemd en gedefinieerd, een uitdaging van formaat!

Een volledig verslag van de inventaris 1939-1999 is te raadplegen op de digitale platform van de ULB: <https://difusion.ulb.ac.be/vufind/Record/ULB-DIPOT:oai:dipot.ulb.ac.be:2013/386741/Holdings>

AFB. 17

Inkom van de residentie Le Piémont in de Italiëlaan te Elsene naar een ontwerp van Monique Bertrand en Jacques Goossens-Bara voor rekening van EGIMA nv uit 1969. Bij de opmaak van de inventaris van Elsene in 2013 werd dit appartementsgebouwen begrijpelijk geciteerd in de straatbeschrijving omwille van zijn stedenbouwkundig impact. Na actualisatie kent dit gebouw een 'up-grade' naar een individuele beschrijving in de online inventaris (T. Verhofstadt, 2024 © urban.brussels).

Redactiecomité

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts,
Paula Dumont, Valerie Orban en
Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Jean-Marc Basyn
Stephanie Van de Voorde (VUB)
Marylise Parein (VUB, urban)

Coördinatie iconografie

Jean-Marc Basyn en Julie
Coppens

Auteurs/ redactionele medewerking

Jean-Marc Basyn, Iwein Baeyens,
Ana Castillo, Lieven De Groote,
Tania De Schepper, Margaux
Denys, Stijn Elsen, Waldo Galle,
Erik Hendrickx, Michèle Kreutz,
Harry Lelièvre, Catherine
Leclercq, Charlotte Nys, Marylise
Parein, Stephanie Van de
Voorde, Manja Vanhaelen, Tom
Verhofstadt, Ine Wouters

Eindredactie nederlands

Jean-Marc Basyn

Eindredactie frans

Jean-Marc Basyn en Valérie
Orban

Vertaling

Oneliner, Linguanet

Nalezing

Suzanne Gillijns, Wim Kenis,
Koenraad Raeymaekers, Coralie
Smets en de leden van het
redactiecomité

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Adam Paluch, Caroline
Berckmans, Anne Buisseret,
Alfred de Ville de Goyet,
Helen Hermans,
Marie-Françoise Plissart,
Marie-Elisabeth Volckrick,
B2Ai, Atelier Zone III, &bogdan,
MAKER architecten, Origin
Architecture & Engineering,
A2M, VAI, CIVA, ING, ARCHistory,
Documentatiecentrum urban,
Brugis urban, Innoviris

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière,
adjunct directeur generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze
inspanningen om alle
reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die
niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts
van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

038 - Lente 2025
Focus 1939-99

Lijst met afkortingen

ARA – Algemeen Rijksarchief van België
ARB – Académie royale de Belgique
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
SAB – Stadsarchief Brussel
UCL – Université Catholique de Louvain
ULB – Université Libre de Bruxelles
VAI – Vlaams Architectuurinstituut
VUB – Vrije Universiteit Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/012

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Alle artikels kunnen geraadpleegd
worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van Erfgoed Brussel bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer Focus 1939-99 wil het publiek bewust maken van het belang van ons recente erfgoed. Hoe kunnen we het behouden, de duurzame ontwikkeling ervan garanderen en de valorisatie ervan bevorderen? Dit zijn de belangrijkste vragen die aan bod komen in dit dossier, dat de nadruk legt op het erfgoedbeleid en het wetenschappelijk onderzoek dat dit "jonge" erfgoed de voorbije jaren in de kijker heeft gezet.

Sarah Lagrillière
Adjunct directeur generaal

u

20 €

ISBN 978-2-87584-219-0